

features of «handsel» custom spread from the sphere of fair trade into various areas of everyday life of Ukrainian peasants in Poltava region in the middle of the XX – XXI cc.

Key words: fair trade, fair trade culture, everyday life, custom of «handsel», fair trade, transformation.

УДК 392.16:133.4(447.82+.83+.87)

Д.М. Ганус

МАГІЧНІ СПОСОБИ ЛІКУВАННЯ ЕПІЛЕПСІЇ У ДІТЕЙ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ПОЛЬОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ НАСЕЛЕННЯ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОГО ПОГРАНИЧЧЯ)

У статті описано основні причини виникнення та симптоми хвороби, проаналізовано магичні методи лікування, що спрямовані на вигнання з організму дитини нечистої сили, шляхом її обману та залякування. Розглянуто методи лікування, що передбачали передачу хвороби померлим родичам та особливості лікування за допомогою християнських атрибутів.

Ключові слова: магія, епілепсія, дитина, потойбічний світ, обман хвороби, залякування хвороби.

Магія як складова традиційної культури українців була незмінним елементом будь-якого виду обрядовості, в тому числі й в медицині. Лікувальна магія сприймається як система лікувально-профілактичних заходів, що направлені на вигнання із тіла людини хвороби.

Питання магичних методів лікування епілепсії вивчали дослідники, як народної медицини, так і родильної обрядовості. Лікування епілепсії на загальноукраїнському матеріалі представлено в працях З. Болтарович, І. Ігнатенко і А. Забловського [1; 2]. Регіональний аспект ілюструють публікації В. Мойсієнка (про побутування чорної хвороби в поліщуків), Ю. Гошка, О. Мацієвського, (про окремі аспекти лікування епілепсії у лемків) та Н. Вархол (про лікування епілепсії в населення Пряшівщини (Словаччина)) [3; 4; 5]. Основним матеріалом для цієї публікації послужили записані під час етнологічних експедицій польові матеріали, що відбувалися на території західноукраїнського пограниччя. Необхідність використання польових матеріалів обумовлено відсутністю належної кількості праць із цієї теми.

Метою дослідження є розкриття особливостей ірраціональних методів лікування епілепсії у дітей та аналіз їхньої семантики і складових.

Епілепсія (дав.-грец. «схоплений, спійманий, захоплений») – одне з найпоширеніших хронічних неврологічних захворювань людини, що виявляється в схильності організму до раптового виникнення судомних нападів [6]. У народному світосприйнятті вважається одним із найтяжчих і майже невиліковних захворювань. Народні назви епілепсії у населення західноукраїнського пограниччя: «чорна слабость», «чорна хвороба», «падуца», «младенчеське», «конвульсія» свідчать про збереження дохристиянської основи в поясненні етіології хвороби.

«Чорну хворобу» найчастіше інтерпретували як вселення в організм дитини злого духа – «нечистого», що й простежується у назві хвороби, оскільки чорний колір завжди виступав супутником нечистої сили. Серед інших причин виникнення хвороби був переляк, який вчасно не був вилікований: «то чорна слабость від переляку, що вчасно не вилікували» [7]. Подекуди зустрічаємо відомості у населення пограниччя про те, що епілепсія передавалася дитині, якщо в день її народження помирала хвора на цю хворобу людина. В окремих випадках вірили, що епілепсія у дитини може бути лише протягом семи років, «потім вона переставала мучити дитя». Так, на Поліссі вважали, що ця хвороба є в кожній людині і з'являється вона при народженні та має вийти з організму людини під час сну, сміху, танцю або навіть перед смертю людини у вигляді темних плям, але якщо хто-небудь цьому перешкодить, недуга залишиться на цілий вік і буде турбувати людину в корчах і конвульсіях [2, с. 45]. Для населення західноукраїнського пограниччя ознаками захворювання були непритомність, виступання піни із рота та судоми.

Більшість методів лікування були спрямовані на вигнання з організму дитини нечистої сили шляхом її обману та залякування. За допомогою могли звертатися до «знаючих людей». Вірили, що вони знають молитви для вигнання епілепсії. Зазначимо, що народні лікарі, які лікували епілепсію, помирали в страшних муках, а іноді навіть закінчували життя самогубством [8].

У селах Бойківщини «знаюча людина» могла відмовляти хворобу на часник, після чого його клали в ріку під камінь. Виконання цієї дії пояснюється семантикою каменя, якому приписувалась властивість зупиняти хворобу, через його не рухомість. Також використання цього символу пов'язане із його твердістю та довговічністю, порівняно із іншими об'єктами природи, що призвело до його антропоморфування [1, с. 169]. На Волині «знаюча баба», промовляючи молитву від епілепсії, зав'язувала дитині на руку чорну стрічку, яку через деякий час маля мало загубити. Якщо цю стрічку, протягом певного часу, не знаходив ніхто із рідних дитини, то хвороба пропала, в протилежному випадку «як знайшли ленту, то в дитини беда та хвороба на ціле життя» [9].

Серед інших дій знахарки відомо про зав'язування на голе тіло дитини шнурка, пояса. Дитина ходила із цим атрибутом близько місяця, після чого його спалювали. Значимо, що обв'язування тіла дитини передбачало створення магічного кола навколо неї, а відповідно її недосяжність для нечистої сили.

При лікуванні епілепсії у селах пограниччя часто відбувалася імітація народження дитини: мати, знявши з себе нижню білизну, присідала над хворою дитиною і говорила тричі замовляння: «Чим тебе родила, тим тебе лікую». На Пряшівщині над дитиною присідала людина, яка ще ніколи не бачила цю неміч, при цьому примовляла: «Який ты густь, таку я тобі гостину» [5, с. 245].

Лікування епілепсії могло здійснюватися шляхом імітації окремих елементів поховальної обрядовості, а саме прощання померлого із своїми рідними. Хвору дитину клали біля порога, повернувши до нього ногами, та накривали нецками. Ця дія символізувала тимчасову смерть хворої дитини, її потрапляння у «інший» світ та повернення здоровою. Оскільки, поріг виступав як кордон між двома світами: «місце перебування предків, домашніх духів, яким приносять жертву, тут здійснюється зв'язок із потойбічними силами [10, с. 173], а «нецки» – прирівнювалися до віка труни. В Угорській Русі хвору дитину клали на землю та накривали «коритом», після чого «батько стане на однім боці на колінки, а мати на другі і побожеть ся, що дітина їх є» [11, с. 22].

У деяких регіонах західноукраїнського пограниччя з метою «залякування» хвороби, для того, щоб вона не повернулася з «іншого» світу, біля нецок або об них розбивали глиняний горщик чи чашку; вдаряли біля них сокирою. Також ця дія виконувалася для «пробудження» дитини, її повернення з «іншого» світу в людський.

Значного поширення набув звичай накривати дитину чорною хустиною. В окремих селах пограниччя зустрічаємо твердження про те, що цей метод прийшов на зміну нецкам: «колись мали нецки, то накривали нецками, а тепер накривають хустиною» [12]. Подекуди на пограниччі методика лікування нецками або чорною хустиною могли виконуватися паралельно або ж співіснувати. Так, хвору дитину могли класти в нецки та, поставивши їх біля порога, накривати зверху хустиною, тобто здійснювалася імітація труни.

Вибір чорної хустини для лікування зумовлений тим, що вона символізує траур (жінки покривають нею голову під час похорону), а також пов'язує назву хвороби із атрибутом її лікування («чорна хвороба» – «чорна хустина»). Накривання дитини хустиною, як і в випадку з нецками, передбачало тимчасову смерть дитини. Воно могло виконуватися і для того, щоб хвороба перейшла з дитини на хустину. У центральній Бойківщині лікування полягало в накриванні дитини чорною хусткою та розрізанні їй навхрест мізинця, щоб виступила кров [13, с. 83]. Для того, щоб «розбудити» дитину біля хустини розбивали горщик, забивали цвях.

Після виконання обряду дії із хустиною варіювалися: її могли заховати у хаті; закопати в землю на тому місці, де впала дитина; спочатку перекинути через хату, а потім закопати там, де хустина впала; повішати на придорожній хрест. Ці дії передбачали різні мотивації: «ховання» хвороби в землю чи «розвіювання» хвороби за вітром, проте основна мета передбачала вигнання хвороби із людського простору в інший «потойбічний». Так, земля вважалася необхідним символом зв'язку між простором, що належить людині та потойбічним світом.

У селах Надсяння зустрічаємо відомості про заміну чорної тканини, якою накривали дитину в момент нападу хвороби, на весільне вбрання батьків: сорочку батька або плаття матері.

Для лікування епілепсії населення пограниччя використовувало такий спосіб як «ховання» недуги. Практикували ховати одяг, в який була одягнена дитина під час нападу хвороби, або чорну полотно, у яке спеціально сповивали дитину. Його перекидали через дах хати та закопували на місці падіння. Такі дії символізували перехід хвороби в «інший» світ, оскільки простір над хатою розглядався як кордон з «іншим» світом. Закопування одягу в землю здійснювалося з метою забезпечення подальшого перебування хвороби в «іншому» світі та запобігання її поверненню в «наш» світ. Крім цього, закопування речей, що мали контакт із дитиною, у землю, пояснювалося здатністю землі вбирати у себе хворобу. Разом із одягом могли закопувати камінь, який слугував додатковим важелем для досягнення цієї мети.

Широко застосовувався метод «вимірювання» епілепсії. Зріст хворої дитини міряли ниткою, яку пізніше разом із попередньо відрізаними нігтями і волоссям, ховали в зроблену на рівні росту дитини дірку дверній коробці. Дірку забивали кілком. За народними уявленнями хвороба повинна минути тоді, коли дитина стане вищою за попередньо відміряний ріст на нитці, тобто «переросте хворобу» [14]. Використання волосся у лікуванні можна пояснити тим, що воно сприймалося як двійник людини, «у ньому зосереджувалася життєва сила, будь-які маніпуляції з ним призводили до зміни стану особи, на яку були спрямовані дії»; нігті належали до «безсмертних» частин тіла та відрізнялися ознакою неглітності [15, с. 51–52].

За спрощеним варіантом по дверній коробці відповідно до росту дитини, а точніше над її головою, вдаряли сокирою, унеможливаючи в такий спосіб подальший ріст хвороби. Водночас, у цьому обряді простежуються мотиви «злякування» та «відгону» хвороби, оскільки сокиру наділяли апотропейними властивостями і вона викликала страх у персоніфікованої епілепсії перед її подальшим прогресуванням.

Для того, щоб хвороба відступила її потрібно було «злякати». Це робили так: біля дитини розбивали горщик, або забивали біля неї цвях чи осиковий кілок, або об поріг вдаряли сокирою. Батько розрізував дитині пальці, щоб разом із кров'ю організм дитини покинула епілепсія. З профілактичною метою біля коліски дитини в землю забивали цвях. Використання цвяха було пов'язано з такими його ознаками: гострий, твердий, залізний, відповідно він був захисником від хвороби [16, с. 493].

Як і будь-яку хворобу епілепсію можна було «загубити». Так, на Бойківщині мати вночі, щоб ніхто не бачив, викидала дитячу сорочку в те місце, де сходяться «три води» – ріка, притока та яр.

У селах Волині для лікування епілепсії використовували полотно, яке за розміром за відповідало росту дитини і жодного разу не було пране. На цьому полотні дитя мало спати дев'ять днів, потім його, щоб «хвороба пішла за водою» викидали в ріку «на біжучу воду». Ця дія символізувала відправлення хвороби в «інший світ», оскільки вода сприймалася як межа між «нашим» та «іншим» світом; як шлях у потойбічний світ; як місце перебування нечистої сили і душ померлих [16, с. 386].

Для лікування епілепсії дитину купали у воді, яку набирали із трьох різних криниць. Потім цю воду по заході сонця виносили на роздоріжжя. Ця дія базувалася на віруванні, що якщо вода має властивість змивати бруд, то згідно закону імітативної магії, вона з таким же успіхом могла очистити людину від хвороби, і за аналогією в ній шукали зцілення буквально від усіх недуг [1, с. 151].

Для «обману» хвороби дитину, коли вона впала перший раз, перевертали, де була голова ставали ноги. Можна припустити, що такі дії вмотивовані вірою в те, що смерть приходить у голову, відповідно перевертання дитини передбачало не допускання до неї смерті, а відповідно персоніфікованої хвороби.

Методи передачі хвороби. Окремі магичні методи лікування епілепсії базувалися на таємному зв'язку між хворою дитиною та померлими родичами. Хворобу намагалися передати померлим родичам. Для цього батько або мати дитини йшли опівночі на цвинтар та брали трішки землі з могили найближчого родича. Принісши цю землю до хати, її кидали у воду, яку гріли дитині на купіль. В цій воді із землею купали дитину три ночі поспіль, після чого воду виливали в корчі, а землю відносили у тій самій годині на ту саму могилу [17].

За іншим варіантом: мати опівночі брала землю із дев'яти могил, яку клала дитині до купелі. Цю землю на другу ніч вона відносила назад та клала її під хрест відповідних могил. Для передачі хвороби померлій людині мати уночі брала із могили стрічку, що залишилася із вінка та на кілька днів підв'язувала нею дитину, після чого її відносила на цю саму могилу. На

Лемківщині одяг хворої дитини клали в труну до померлого ім'я, якого відповідало імені дитини.

Християнські мотиви. Вагоме місце у лікуванні епілепсії відводилося християнським атрибутам та мотивам, які тісно були переплетені із магічними. Так, батько уночі мив водою церковний дзвін або церковний хрест. Потім у цій воді купали дитину. Воду після купелі виливали у те місце, де ніхто не ходить або на роздоріжжя. Виконання цієї дії передбачало виганяння із тіла дитини нечистої сили завдяки воді, що перебувала у тісних контактах із церковними атрибутами.

Наступний церковний мотив полягав у тому, що одяг хворої дитини несли під хрест (фігуру), що стояв на роздоріжжі, і залишали під ним або вішали на нього. Крім одягу на хрест чи фігуру мати пов'язувала стрічку, рушник, полотно, розміри яких здебільшого відповідали росту дитини. У селах Полісся стрічку вішали у церкві на ікону. Вірили, що хвороба мине тоді, коли дитина переросте довжину цих речей: «як переросте ту ленту, то буде здорова» [18]. За іншим варіантом це робили для того, щоб хвороба розвіялася за вітром.

У лікуванні епілепсії за допомогою часто зверталися до священиків, які читали над дитиною спеціальні молитви. Священик міг читати над дитиною дванадцять Євангелій, при цьому після кожного Євангелія давав дитині стрічку. Всього стрічок було дванадцять. Їх дитина носила доки хвороба не пройшла. За більш спрощеним варіантом священик віддав дитині одну стрічку з Євангелія, а батьки взамін купували нову стрічку. Цю стрічку зав'язували немовляті на голий животик. В окремих селах Волині лікувальними властивостями наділялася лише стрічка з Євангелія, яке носили до покійників, її так само зав'язували на тіло дитини.

Окреме місце в лікуванні епілепсії відводиться засобам тваринного походження. Так, із серця чорного крота робили котлету, яку давали з'їсти хворій дитині. У селах Надсяння дитині давали пити воду, в якій варили крота. На Бойківщині до купелі дитини кидали серце вбитого крота. На Лемківщині вживали порошок із спаленого серця вівці або миші [4, с. 147]. У с. Забрідді (Житомирського повіту) як перший раз побачать цю хворобу потрібно: «як дівчина, то треба чорну курку розорвать надвое, а як хлопчик, то чорного півня, і покласти з кровлю гарячого на грудях і накрить чорним чим нібудь» [19, с. 147].

Отже, лікування епілепсії найчастіше зводилося до вигнання із організму дитини нечистої сили чи персоніфікованої хвороби та подальшого відправлення її в потойбічний світ. Наявні методи лікування можна об'єднати в такі групи, як: 1) власне магічне лікування шляхом обману хвороби (імітація народження дитини та окремих елементів поховальної обрядовості), загублення, залякування, розвіювання, ховання тощо; 2) передача хвороби померлим родичам шляхом контакту дитини зі землею з могили, стрічкою із поховального вінка, та кладення одягу дитини в труну; 3) використання християнських атрибутів та мотивів, які наділялися магічними властивостями (стрічка з Євангелія, вода, в якій мили дзвін, та хрест, на який вішали одяг); 4) лікування засобами тваринного походження (серце крота, вівці, чорний півень/курка). Сьогодні більшість описаних магічних способів лікування епілепсії втратили своє значення, що безумовно пов'язано із розвитком медицини, побутує лише накривання дитини чорною хустиною та викидання одягу на роздоріжжя тощо.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Болтарович З. Народна медицина українців / З. Болтарович. – К., 1990. – 230 с.
2. Ігнатенко (Колодюк) І, Забловський А. Профілактика хвороб і лікування дітей / І. Ігнатенко, А. Забловський // Народна культура українців: життєвий цикл людини: історико-етнологічне дослідження у 5 т. / наук. ред. М. Гримич. – Київ, 2008. – С. 31–49.
3. Мойсієнко В. Перекази поліщуків про чорну хворобу / В. Мойсієнко // Проблеми народної адукації, науки і культури Беларускава Палесся: Тези доп. Респ. Наук. Конф. – Мозир, 1992. – С. 7–9.
4. Мацієвський О., Гошко Ю. Народна медицина і ветеринарія / О. Мацієвський, Ю. Гошко // Лемківщина : Історико-етнографічне дослідження : у 2-х томах. – Львів, 2002. – Т. 2. – С. 140–152.
5. Вархол Н. Народні методи профілактики та лікування дитячих захворювань / Н. Вархол // Науковий збірник Державного Музею українсько-руської культури у Свиднику. – 1995. – Т. 20. – С. 239–258.
6. Епілепсія // Режим доступу. : http://medterms.com.ua/publ/medichni_termini_na_literu_e/epilepsija/6-1-0-14.
7. Польові матеріали автора. Записано у с. Лопушниця Старосамбірського району Львівської області від Коцалаби Марії Василівни, 1927 р. н.
8. Польові матеріали автора. Записано у с. Великосілля Старосамбірського району Львівської області від Синчишак Катерини Лук'янівни, 1932 р. н.

9. Польові матеріали автора. Записано у с. Млинище Іваничівського району Волинської області від Стебелько Марії Самійлівни, 1944 р. н.
10. Славянские древности : Этнолингвистический словарь в 5-ти томах / Под общей ред. Н. И. Толстого. – М., 2009. – Т. 4. – 656 с.
11. Жаткович Ю. Замітки етнографічні з Угорської Руси / Ю. Жаткович // Етнографічний збірник. – 1896. – Т. 2. – С. 1–38.
12. Польові матеріали автора. Записано у с. Княжпіль Старосамбірського району Львівської області від Більо Катерини Миколаївни, 1919 р. н.
13. Болтарович З. Народне лікування українців Карпат кінця XIX – початку XX століття / З. Болтарович. – К., 1980. – 118 с.
14. Польові матеріали автора. Записано у с. Залужжя Володимир-Волинського району Волинської області від Маковської Анастасії Василівни, 1928 р. н.
15. Мазалова Н. Состав человеческий: Человек в традиционных соматических представлениях русских / Н. Мазалова. – СПб, 2001. – 192 с.
16. Славянские древности : Этнолингвистический словарь в 5-ти томах / Под общей ред. Н. И. Толстого. – М., 1995. – Т. 1. – 575 с.
17. Польові матеріали автора. Записано у с. Русин Сокальського району Львівської області від Гарасимків Ганни Антонівни, 1928 р. н.
18. Польові матеріали автора. Записано у с. Забужжя Любомльського району Волинської області від Шевчук Ольги Андріївни, 1928 р. н.
19. Кравченко В. Звичаї в селі Забрідді та по деяких інших недалеких від цього села місцевостях Житомирського повіту на Волині / В. Кравченко. – Житомир, 1920. – 160 с.

Ганус Д. М. МАГИЧЕСКИЕ СПОСОБЫ ЛЕЧЕНИЯ ЭПИЛЕПСИИ У ДЕТЕЙ (ПО МАТЕРИАЛАМ ПОЛЕВЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ НАСЕЛЕНИЯ ЗАПАДНОУКРАИНСКОГО ПОГРАНИЧЬЯ)

В статье описаны основные причины возникновения и симптомы болезни, проанализированы магические методы лечения, направленные на изгнание из организма ребенка нечистой силы, путем ее обмана и запугивания. Рассмотрены методы лечения предусматривающие передачу болезни умершим родственникам и особенности лечения с помощью христианских атрибутов.

Ключевые слова: магия, эпилепсия, ребенок, потусторонний мир, обман болезни, запугивание болезни.

Hanus D.M. MAGIC WAYS OF TREATMENT FOR EPILEPSY IN CHILDREN (BASED ON FIELD RESEARCH OF THE POPULATION OF WESTERN UKRAINIAN BORDERLAND)

The paper describes main causes and symptoms of the illness and analyzes magic ways of treatment aimed to exorcize the evil spirits from the child by deceiving and intimidating it. The author considers the methods of treatment that involve the transfer of the illness to the deceased relatives and outlines the features of treatment with Christian attributes.

Key words: magic, epilepsy, child, the next world, deception of illness, intimidation of illness.

УДК 94(477-22)-391:63+394/39

О.В. Воробей

**ПОДІЛЬСЬКЕ СЕЛО В ПЕРІОД ПОВОЄННОЇ ВІДБУДОВИ 1940 – 1950-Х РР.:
ЗДОБУВАННЯ ОДЯГУ**

У статті досліджуються найпоширеніші методи заробітку грошей та здобування дефіцитних видів одягу в умовах повоєнної відбудови 40-х – 50-х рр. ХХ ст. Проаналізовано основні типи селянського заробітку, історичні передумови та регіональні відмінності виникнення та поширення тих чи інших форм заробітку та розрахунку. Розглядаються способи купівлі одягу та види розрахунку, які були типовими для подільського села середини ХХ століття.

Ключові слова: одяг, селяни, Поділля, повоєнна відбудова, способи заробітку, купівля.

Проблема основних видів заробітку в сільському середовищі, задля придбання одягу та взуття, а також інших речей повсякденного вжитку у 40-х – 50-х рр. ХХ ст., є вельми актуальною. Розглядаючи побутування тих чи інших видів одягу у повоєнний час, варто виокремити регіональні особливості господарства Поділля. Водночас акцентувати увагу на